

Elena's vlucht

Susan Smit

Elena's vlucht

 Amsterdam 2006

Eerste druk, september 2005

Vierde druk, november 2006

© Susan Smit 2005

© Amsterdam 2005

Omslagontwerp: René Abbühl, Amsterdam 2006

Foto voorzijde omslag: © Image Source

Foto auteur: © Nico Kroon

Typografie en zetwerk: Steven Boland, Amsterdam

ISBN 978 90 499 5034 7

NUR 301

www.susansmit.nl

 is een imprint van Foreign Media Books bv, onderdeel van Foreign Media Group

Opgedragen aan de zwervenden en zoekenden

Uit liefde voor het woord, liefde voor het avontuur
en liefde voor de liefde

‘Je taak is niet om naar liefde te zoeken, maar om al die
barrières in jezelf te vinden die je ertegen hebt opge-
worpen en die te slechten.’

Rumi (1207-1273), Perzische dichter en mysticus

I

Kore stond erop Elena's handen met henna te beschilderen. Uiterst geconcentreerd, met het puntje van haar tong uit haar mond, doopte ze haar stokje keer op keer in het hennapapje en tekende krullen en lijnen op Elena's vingers en handpalmen. Uren later was de henna ingetrokken, waarna haar huid werd ingesmeerd met een mengsel van olijfolie, citroensap en suiker. Daarna was het net of Elena's handen niet meer van haarzelf waren.

'Hoe langer de henna blijft zitten, hoe langer je aanstaande echtgenoot van je zal houden,' verzekerde Kore Elena stralend, zichtbaar tevreden met het resultaat. De gedachte dat hij, de man die niet langer dan vijf minuten met haar had gesproken, ooit van haar ging houden, kwam Elena belachelijk voor. Het hele idee van dit huwelijk kwam haar belachelijk voor.

Ze kon niet ophouden met friemelen aan de krans van *galbi*, goudstukken, die haar moeder die ochtend met garen in haar haar had genaaid. De gouden muntstukken en sieraden waarmee ze behangen was, stonden voor de verbondenheid van de Roma-zigeuners met de zon, het licht, de vreugde en het feest. Volgens Elena dienden ze om de aandacht af te leiden van de bange blik in haar ogen. Van de bange blik in de ogen van elke jonge bruid die onvrijwillig naar het altaar werd geleid, als een koe naar het slachthuis.

Het zenuwachtige gegiechel van vriendinnen, het uitgelaten gegil van nichtjes, het gekibbel van tantes om de zwarte kohl rond haar ogen en de borduursels op haar jurk, dienden om het naderende onheil te maskeren. Zij wisten wat elke Roma-vrouw weet: deze trouwdag zou de laatste dag in haar leven zijn waarop ze zorgeloos kon lachen.

En zelfs dat zou haar niet lukken.

Elena, dochter van Pulika, kwam ter wereld op een ijskoude nacht in het jaar 1920. Het was de avond voor Allerheiligen en in het nabijgelegen dorp waren de haardvuren in elk huis gedoofd om het begin van de winter te markeren. Alleen met behulp van het heilige vuur dat voor die gelegenheid op het dorpsplein was ontstoken, mochten de vuren weer worden aangestoken. Zigeuners hebben meestal lak aan plaatselijke gebruiken, maar om zich de woede van de dorpingen niet op de hals te halen, was er besloten om die avond minder kampvuren aan te steken. Zo kwam het dat Elena's moeder in het schemerdonker, in de ijzige kou, onder vier paardenharendekens haar weeën doorstond. Ze was al vijf keer eerder bevallen en leverde haar kroost doorgaans af met het gemak van een paard dat een veulen werpt. Vanaf haar zes-tiende was Irina bijna doorlopend zwanger geweest. Haar heupen leken na iedere zwangerschap breder en uitnodigender te worden voor een nieuwe vrucht, die nooit lang op zich liet wachten.

Dit keer verliep de bevalling niet zonder problemen. Elena's schouder zat klem achter het heiligbeen. Het hoofd was er al uit, maar de rest van haar lijfje zat nog verscholen in Irina's schoot. Ze was half geboren – met haar oogjes open, snakkend naar adem – maar toch nog deel van haar moeder.

Soms dacht Elena dat dat nooit veranderd was: ze bleef

altijd voor een deel bij haar moeder, hoe ver ze ook van haar verwijderd was en hoe zelfstandig ze zich ook voordeed. Haar moeders verdriet en blijdschap waren van haar en de hare van haar moeder. Er was geen onderscheid.

Jeta, de vroedvrouw, trok Elena op het moment dat haar moeder dreigde te bezwijken met haar kundige handen met een draaiende beweging uit haar moeder de wereld in. Na twintig uur barensnood wierp Irina een goedkeurende blik op Elena en viel uitgeput in slaap. Jeta had Irina's kinderen en alle andere kinderen van de *kumpania*, de groep zigeunerfamilies waarmee ze rondtrokken, ter wereld geholpen. Ze kon aan de ogen en rondingen van een aanstaande moeder zien of ze een jongen of een meisje verwachtte. Eén keer klopte haar voorspelling dat het een meisje zou worden niet, en het jongetje werd de eerste dagen onverstoorbaar in roze jurkjes gehesen, alsof het geslacht alsnog op een onbewaakt moment zou kunnen veranderen. Dat werd waarschijnlijker geacht dan dat Jeta zich had vergist. Jeta kon een baby in stuitligging met haar handen tot in de achtste maand met het hoofdje naar beneden draaien en kende de kruidenmengsels die het pijnlijke geslacht van een jonge moeder konden verzachten en helen. Haar oeroude kennis en kunde werden door alle leden van de *kumpania* gerespecteerd, zodat haar ongebruikelijke status als oudere ongetrouwde vrouw haar niet in de problemen bracht.

Nadat Jeta Elena liefdevol in lappen katoen had gewikkeld, liet ze haar zien aan de rest van de vrouwen die voor de woonwagen hadden gewacht en bij het horen van het eerste babygehuil verheugd in hun handen hadden geklapt. Elena's vader was er niet, want geboorte en dood werden beschouwd als vrouwenzaken. Pulika zat met zijn maten in de lokale herberg te drinken en zou de volgende ochtend

wel zien wat er die nacht aan zijn familie was toegevoegd. Ondanks Jeta's voorspellingen hoopte hij op een jongen, want er waren al drie meisjes op rij geboren. Zodra hij Elena zag, zo wist Irina, zou hij gaan schelden, zich boos van haar afkeren en weigeren om haar te bekijken. Maar zij zou zich geen zorgen maken, want ze wist dat hij na een paar dagen, net als alle voorgaande keren, de meisjesbaby trots aan iedereen zou laten zien. Niet dat hij verder een hand zou uitsteken om bij te dragen aan haar verzorging of opvoeding, want dat was iets wat Roma-mannen beneden hun waardigheid achtten.

Jeta ging met Elena in haar armen buiten bij het vuur zitten en wreef haar warm.

'Welkom, kind,' mompelde ze.

Elena keek haar in de ogen, knipperend tegen het flikkerende licht van het vuur en alle prikkels van deze nieuwe wereld. Jeta streek haar over haar wangen en glimlachte.

'Je hebt het jezelf niet gemakkelijk gemaakt, kleintje,' zei ze. 'Je hebt niet de lichtste lessen uitgekozen om in dit leven te leren.'

In Elena's ogen zag ze een leven vol mogelijkheden. Ze zag ook beperkingen, twijfels, angsten. Mogelijkheden, zo zou ze Elena toen ze ouder werd steeds voorhouden, zijn niet meer dan dat tot je besluit ze te gebruiken.

Gekreun vanuit de woonwagen vertelde Jeta dat Irina was ontwaakt. Ze stond op en bracht Elena naar haar toe. Met een flauwe glimlach strekte Irina haar armen naar haar baby uit en fluisterde: '*Chey*, mijn meisje.' Ze telde haar tenen en vingers, controleerde haar oorschelpen, neusje en achterhoofd en mompelde tevreden: 'Elena zal ze heten.'

'En vol en rijk zal haar leven zijn,' zei Jeta. 'Moge Elena haar angsten in de ogen durven kijken. Mogen haar angsten

haar dromen niet in de weg staan en moge zij echte liefde leren kennen.'

Irina keek verrast. Jeta, die toch wat wereldvreemde oude vrijster, stond niet bepaald bekend om haar verlangen naar liefde of mannen. Ze hield zich verre van de romantische prietpraat waarmee de vrouwen in de *kumpania* elkaar vermaakten. Ieder die de door God gegeven liefde tussen man en vrouw in haar bijzijn prees, kon rekenen op een misprijzende blik. Dan draaide ze zich geërgerd om, alsof je haar met dergelijke onzin niet moest lastigvallen.

Irina schreef Jeta's sentimentele woorden toe aan de ontroering die mensen nu eenmaal voelen als ze een baby in hun armen hebben. Het zijn de onbedwingbare honger, de wellust naar het leven en het grenzeloze vertrouwen van pasgeborenen die zelfs de meest geharde mensen doen ontgooien. Ze herinneren hen aan het open hart waarmee we allemaal ter wereld komen en dat zich door bittere teleurstellingen pantsert en sluit.

In de jaren die volgden verloor Irina drie kinderen en ze kreeg er vier bij. Ze stond zichzelf een even kort rouwproces als kraambed toe – een paar dagen – want er was werk te doen. Ook al bloedde haar hart na het sterven van een kind of voelde haar lijf na een bevalling alsof ze was overreden door paard-en-wagen, toch stond ze monter op en wees alle protesten vriendelijk maar beslist van de hand. De vrouwen die haar werk overnamen hadden immers hun eigen zorgen, hun eigen gezin, hun eigen dode kinderen. Als Irina haar taken weer oppakte, konden ze een zucht van verlichting nauwelijks onderdrukken.

De mannen hadden van dit alles geen weet. Zij verdwenen na het ontbijt, dat kort na zonsopgang werd opgediend, in

alle windrichtingen om werk te zoeken in de omliggende dorpen en landerijen, om paarden te verhandelen, manden te vlechten of – en dat kwam vaker voor dan ze wilden toegeven – in de kroeg te zitten. Als de avond viel en de geuren van de avondmaaltijd zich verspreidden, keerden ze terug naar het kamp. De vrouwen hadden er dan al een drukke werkdag op zitten. Naast de opvoeding en zorg voor de kinderen bestonden hun taken uit kleding wassen, water halen, hout sprokkelen, kippen plukken, inkopen doen in het dorp, vuren aanleggen, koken en de woonwagens schoonhouden.

De afgelopen decennia waren niet makkelijk geweest. Tijdens de Grote Oorlog hield de *kumpania* zich met honderden andere zigeunergroepen schuil in de Zwitserse bergen. Toen begin jaren dertig de dreiging van de nazi's steeds groter werd, waren de zigeuners gevlucht uit het Rijnland en reisden ze met hun haveloze huifkarren, woonwagens, paarden en honden door Zuid-Holland, Vlaanderen en Frankrijk.

's Avonds waren alle zorgen vergeten. Als meisje voelde Elena hoe de geesten van haar voorouders hen vergezelden bij de vuren en hoe de maan en de sterren de verborgen kant van de dingen naar voren brachten. Ze zag de broeierige blikken die tussen heimelijke geliefden werden gewisseld, de hevige twistgesprekken die tussen de mannen werden gevoerd en die soms uitliepen op vuistgevechten, de jongens die elkaar de hele dag hadden uitgedaagd en die moe en tevreden onder hun moeders rokken in slaap vielen.

Op die momenten hield ze het meest van haar vader. Als hij 's avonds het kamp binnen kwam lopen, renden al zijn kinderen op hem af. Met zijn sterke armen tilde hij hen een voor een op en vertrok zijn gezicht in een grimas die de allerkleinsten deed kraaien van plezier. Ieder van hen werd op

eigen wijze begroet: bij Elena begroef hij zijn neus in de krullen die aan het eind van de dag uit haar vlechten waren ontsnapt terwijl hij een dierlijke grom liet horen. Ze hield van haar vaders grote handen, van zijn imposante manier van lopen en zijn grote gebaren. Hij was een levensgenieter, een artiest, iemand die vrouwenharten sneller deed kloppen zonder daar zelf iets voor te doen. Hij had zijn uiterlijk mee: zijn ogen waren donker en vlammend, zijn schouders breed en zijn dikke, golvende haar was zorgvuldig vastgeplakt met pommade.

Pulika was niet zo bedreven in het binnenbrengen van geld en had een voorliefde voor gokken, maar hij kon iedereen tot tranen toe roeren met het zingen van liederen. Na de avondmaaltijd, als iedereen zich met bier en flessen wijn rond de kampvuren had geschaard, wachtte hij peesterig af totdat mensen hem vroegen te zingen. Hij weerde de verzoeken glimlachend af, terwijl Elena aan de glinstering in zijn ogen kon zien dat hij popelde om te beginnen. Als hij zich van ieders aandacht had verzekerd, rechtte hij zijn rug en begon, eerst zachtjes en klagerig en daarna steeds harder en triomfantelijker, te zingen. Zijn liederen gingen over de liefde en de dood, over de onontkoombaarheid van het lot, over de *lungo drom*, de lange weg die wordt bereisd zonder ooit een bestemming te bereiken en zonder ooit terug te keren.

Het liefste zong hij vol nostalgie over het roemrijke verleden van de Roma, waar niemand het fijne van wist. De geschiedenis hulde zich in mysteriën, maar dat ze heroïsch was, daar was iedereen van overtuigd. Pulika was trots op zijn volk. Zijn harde, meedogenloze grappen gingen altijd over de *gadje*, de niet-zigeuners. Die burgers en boeren begrepen niets van het echte leven, verkondigde hij vaak op schampe-

re toon. Zij hielden angstvallig vast aan hun huisjes, hun schamele bezittingen en hun stukjes land terwijl ze niet beseften dat de hele wereld voor het grijpen lag. Wat heb je aan bezittingen? Het zijn nutteloze dingen die je moet beschermen en bewaken omdat je bang bent dat je ze kwijtraakt. Het zijn ankers, de tralies van je eigen gevangenis.

Bezittingen die je wegstopt begreep hij al helemaal niet. Waarom zou je iets willen hebben dat je niet kunt laten zien? De goudstukken die de Roma bezaten, droegen de vrouwen in hun haar en hun oren. Al het geld dat Pulika in handen kreeg, ging binnen een paar uur op aan pullen bier en dobbelspelletjes. In zijn wereld was een man niet rijk om wat hij bezat, maar om wat hij uitgaf.

Voor hem had de aarde geen grenzen. Ze was van iedereen. Het land met prikkeldraad en grenshokjes in stukken verdelen vond hij net zo'n absurde gedachte als de hemel in stukjes verdelen en jezelf toe-eigenen. Pulika beschouwde zichzelf en zijn zwervende familie als *korteraars*, wolven. Gevestigde zigeuners en *gadje* waren in zijn ogen tam volk. Lammeren of *jioeklanoesch*, hondmensen, noemde hij ze geringschattend.

'De wereld is er voor ons,' zei hij op de spaarzame momenten dat hij met Elena alleen was. 'Alles, de bomen, de uitgestrekte velden, de bergbekken, is er om je van dienst te zijn en om je te bekoren.'

Elena knikte.

'Laat je nooit wijsmaken dat je ergens geen recht op hebt, Elena. Dat je ergens niet mag zijn omdat er een hek omheen staat. God heeft deze wereld gemaakt om in te leven, om met volle overgave van te genieten, om met al je zintuigen in je op te nemen. Wij, de Roma, hebben geen bezit nodig. We zijn het rijkste volk op aarde omdat wij beseffen dat we van

de wereld zijn en dat de wereld van ons is. Wij voelen ons gezegend omdat de wind door ons haar waait, de geur van de gardenia's onze neus vult en de bergen aan de horizon onze ogen strelen.'

De donkere kant van Pulika was al even uitgesproken. De keerzijde van zijn trots en passie waren zijn koppigheid en dominantie. Zijn wil was wet. Als een aasgier hield hij Irina in de gaten. Als haar lach te hard klonk, haar dansbewegingen te wulps waren, haar ruisende rokken de aanzet van haar kuiten lieten zien, dan werd zijn blik donker en onheilspellend. Hij ging nog meer drinken, nog harder zingen en zijn vrolijke dronk sloeg om in zelfmedelijden. Als Irina zijn donkere blik opmerkte en beschroomd bij de wagen ging zitten, was het al te laat. Zijn liederen werden steeds grimmiger. Ze gingen over trouweloze vrouwen die je hart braken, over het vuur van de liefde dat je kon verteren als je niet uitkeek.

Op zo'n avond kroop Elena met haar broers en zusjes onder hun *dumba*, een dekbed van eiderdons, bij het vuur, want ze wisten wat er komen ging. Hij sleurde hun moeder mee de woonwagen in en nam haar lichaam met geweld. Daarna waren alleen nog haar gedempte snikken en zijn dronken gesnurk te horen.

Als Elena wilde nadenken ging ze tegen een boom zitten. Ze zocht een grote, stevige boom uit, die al veel leek te hebben gezien en gehoord en nergens meer van opkeek. Ze ging in kleermakerszit zitten, nestelde zich met haar rug tegen de stam en sloot haar ogen. Na een tijdje verbeelde ze zich dat ze het grondwater via de wortels door de stam kon voelen stromen, zoals het bloed door haar eigen aderen stroomde. Ze luisterde naar het ruisen van de bladeren en het kraken

van de takken die meebogen met de wind. En dan begon het zoeken. Ze zocht heel diep in zichzelf naar een plekje dat de boom begreep en dat door de boom begrepen werd. Het was een woordeloos plekje, waar geen ideeën of gedachten waren. Het was zoiets als het oog van de cycloon waar het kalm is, terwijl eromheen alles raast en tiert. Als het haar lukte om dat plekje te vinden, dan vond de boom haar vanzelf. In die stilte kon ze vragen wat ze wilde, over alles waar ze zich zorgen om maakte. En ze kreeg antwoord. Het antwoord kwam als een innerlijk weten dat haar hielp om de situatie te doorzien. Alles kreeg weer de juiste verhouding en ze wist wat haar te doen stond.

Op een middag, toen de zomerzon al aan kracht had verloren en de eerste herfstkou uit de grond opsteeg, nestelde Elena zich tegen een dikke eik. De stam zag eruit als de grijze, gerimpelde huid van een oude, wijze olifant. Ze hield haar ogen stijf dicht en probeerde zich niets aan te trekken van Nuzi, die stond te schreeuwen dat hij wilde zwemmen in de rivier en dat ze mee moest. Hij zou vanzelf wel weggaan als ze zich niet verroerde. Hij bleef nog wat rondrentelen, maar toen ze door haar wimpers gluurde zag ze hem beleedigd afdruipten. Ze had geen tijd om te zwemmen of om te vissen, ze moest nadenken.

Elena dacht toen nog dat ze de dingen kon oplossen door ze te begrijpen.

Er was iets met haar moeder, dat kon ze zien aan de manier waarop ze zuchtend de ketel met het avondeten aan zijn driepoot boven het vuur hing. Ze stond vaker dan ooit met haar handen in haar zij naar de horizon te turen. De rimpel tussen haar wenkbrauwen verdiepte zich en ze leek met haar gedachten mijlenver weg. Als een kind begon te huilen of iets anders haar aandacht vroeg, veegde ze haar handen af

aan haar rok en stortte zich weer op haar taken, maar de frons bleef. Was ze ongelukkig? Of was ze gewoon moe en vluchtte ze in dagdromen over een ander, makkelijker leven?

Elena kwam er niet uit en in plaats van het heldere inzicht waar ze op hoopte, werd ze verrast door een overweldigend gevoel van liefde. Als ik nu maar genoeg van haar hou, dacht ze, dan komt het allemaal wel goed. Ze nam zich voor om minder in de bossen rond te dwalen en dichterbij haar moeder in de buurt te blijven. Iedere kans zou ze grijpen om haar aan het lachen te maken of, nee, nog beter, om haar trots op haar te laten zijn.

Ze stak haar hand uit en raakte de stam van de eik aan om hem te bedanken. Dat vond ze wel zo netjes.

Elena's dagen van eindeloos dwalen door de natuur waren snel voorbij. Toen ze oud genoeg was om haar eigen haar te vlechten, werd ze geacht om mee te helpen in het huishouden en op haar jongere broers en zusjes te passen. Andere meisjes gloeiden van trots bij elke nieuwe, volwassen taak die hun werd toebedeeld, maar Elena voelde enkel frustratie. Dagen vol stapels was, vieze vloeren en snotterende peuters vloeiden in elkaar over. Het werk dat verzet moest worden kende geen einde, terwijl de bossen, meren en valleien die ze onderweg tegenkwamen naar haar lonkten. Ze wilde ze ontdekken, eigen maken, begrijpen. Als ze ergens het kampeement opbraken om verder te trekken zonder dat ze er op avontuur was gegaan, voelde ze een opgehoopte woede.

Nuzi kende deze frustraties als jongen niet en lokte Elena vaak mee als ze ergens alleen een klusje stond te doen. Ze kneep er minstens één dag per week tussenuit, tot grote wanhoop van haar moeder.

'Wat moet er van je terechtkomen?' vroeg ze elke keer,

haar handen dramatisch ten hemel heffend. ‘Op deze manier zul je nooit een goede echtgenote worden. Je zult eindigen als een oude vrijster en door iedereen worden uitgelachen. Is dat dan wat je wilt?’

Elena durfde niet te zeggen dat dat haar een waardiger bestaan leek dan het roemloze gesloof voor man en kinderen.

Toen Elena het al te bont had gemaakt en pas ver na het avondeten was teruggekeerd, liet haar moeder haar in het pikkedonker de vloer van de woonwagen schoonvegen.

‘Doe je je taken niet bij daglicht, dan maar bij maanlicht,’ had ze Elena nors toegevoegd.

Met een bundeltje twijgen veegde ze, op de tast en zo goed en zo kwaad als het ging, elke centimeter van de vloer schoon. Nuzi en zij hadden die dag kikkers gevonden in de rivier. Ze hadden zich op de kikkers in het water gestort, waarbij de glibberige beesten hun telkens ontglipten en deden krijsen van plezier. Net als vroeger rende ze door de bossen en langs boerenlandjes, ze zwom in de rivier en liet zich languit op de aarde drogen door de zon. Met glinsterende ogen kwam ze thuis, want ze wist dat zelfs de meest vernederende straf deze dag niet kon verpesten.

Dat dacht ze, totdat haar vader haar in de woonwagen opzocht. Hij was buiten zichzelf van woede.

‘Dit is de laatste keer dat je er met Nuzi vandoor gaat, hoor je me?’ schreeuwde hij. ‘Het is niet behoorlijk voor een meisje van jouw leeftijd. Je bent al dertien winters oud. Als jij je zo graag met jongens vermaakt, dan wordt het misschien tijd om je uit te huwelijken.’

Dit was het toverwoord, het grootste dreigement dat hij Elena kon maken, en dat wist hij. Geschokt keek ze hem aan.

‘Dan zal ik er bovendien hoogstpersoonlijk voor zorgen

dat je echtgenoot geen slapjanus is zoals je moeder, die je duidelijk niet onder controle kan houden. Ik waarschuw je, Elena, als je bij ons niet volwassen wordt, dan word je maar volwassen in het huwelijk.'

Met grote, driftige stappen beende hij de wagen uit, Elena ontdaan achterlatend op de vloer.